

Наталія Анатоліївна Бельська,
психологиня, старша наукова співробітниця,
відділу діагностики обдарованості,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0003-0697-3973>

Марина Юріївна Мельник,
кандидатка педагогічних наук, старша дослідниця,
завідувачка відділу діагностики обдарованості,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0001-6581-5129>

УДК 159.923.2:316.728:37.015.3

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2\(97\)-04](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2(97)-04)

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОБДАРОВАНОЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ ДО ТА ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Анотація.

У статті розглянуто зміни в системі ціннісних орієнтацій обдарованих старшокласників України до та під час повномасштабної війни 2022 року. На основі емпіричного дослідження з використанням модифікованої методики М. Рокича виявлено достовірні відмінності в ціннісних пріоритетах: підвищилася значущість безпеки (особистої та суспільної), задоволення своїх потреб і матеріального добробуту, влади та суспільного визнання, тоді як знизився рейтинг таких показників, як творчість, саморозвиток, активна, цілеспрямована та продуктивне життя, яскраве, нетривіальне життя та гармонія з навколишнім світом. Результати демонструють зрушення в ціннісній системі обдарованої молоді, зумовлені соціокультурними впливами війни, і мають практичне значення для розробки програм психологічної підтримки.

Ключові слова: ціннісні орієнтації; обдарованість; підлітки; повномасштабна війна; психологічна адаптація; термінальні цінності; травматичний досвід.

Повномасштабна війна в Україні докорінно змінила життя всіх верств населення, проте чи не найбільшого впливу зазнали діти та молодь. Усвідомлення масштабів і характеру цього впливу є надзвичайно важливим для всіх учасників освітнього процесу з метою формування безпечного, чутливого до потреб молодого покоління освітнього середовища. Ціннісні орієнтації, будучи керівними принципами життя, відображають особистісно значущі аспекти світогляду та пріоритетів, впливають на сприйняття і переконання, ставлення до себе й інших, поведінку та життєві вибори. Причому, зазвичай, ціннісні орієнтації є відносно стабільними та досить стійкими [1]. Однак у відповідь на особистісно значущі травматичні події, ціннісні орієнтації можуть змінюватися [2].

Так, дослідниками зафіксовано, що вплив травматичних і екстремальних подій може суттєво змінити ціннісну систему особистості, часто призводячи до глибоких змін у переконаннях і пріоритетах, порушуючи основоположні уявлення про світ і себе. Описане Р. Янофф-Булманом явище, відоме як «теорія зруйнованих припущень», показує, що коли ці усталені фундаментальні переконання руйнуються травматичними подіями, люди змушені перебудовувати своє розуміння себе та свого оточення, ставлення до себе та світу, що призводить до потенційних змін у їх системі ціннісних орієнтацій [3].

Дослідження задокументували зміни цінностей після травматичних подій, зумовлених воєнними діями. Зокрема дослідження особливостей проживання війни ізраїльськими підлітками під час ізраїльсько-ліванської війни 2006 р. показало, що

цінностям, пов'язаним із традиціями, владою та безпекою, надавалося більше значення, тоді як такі цінності, як доброзичливість і самоспрямованість, опустилися в рейтингу [4].

Подібні результати зафіксовані і в дослідженні ціннісних орієнтацій студентів до та після спалаху COVID-19 [5]. Так, після пандемії студенти приділяли більше уваги цінностям, що пов'язані з безпекою та соціальною відповідальністю, що, на думку авторів дослідження, вказує на те, що колективні травми можуть спонукати до переоцінки особистих і суспільних пріоритетів [5].

Дослідження [6], проведене серед студентів китайських коледжів під час пандемії COVID-19, показало помірний або високий рівень пост-травматичного росту (PTG) у більш ніж половини учасників, що перебували в самоізоляції. Це зростання було позитивно пов'язане із задоволеністю життям і було опосередковано змінами в особистих цінностях, зокрема підвищенням цінностей самовдосконалення та самозміцнення. Ці висновки свідчать про те, що травматичний досвід може спонукати людей переоцінити власні пріоритети, що призводить до більшого наголосу на альтруїстичних цінностях і цінностях самовдосконалення [6].

На вплив травматичних подій на цінності також впливає культурний і суспільний контексти – дослідження свідчать про те, що в суспільствах з більшою кількістю загиблих у війні, існує тенденція до переходу від сучасних цінностей (самоспрямування та стимулювання) до більш традиційних цінностей (конформізм і безпека) [7].

Відтак, вплив травматичних подій може суттєво змінити систему цінностей особистості, створюючи як проблеми, так і можливості для особистого розвитку. Для обдарованих учнів, чий когнітивні та емоційні здібності роблять їх особливо сприйнятливими до соціальних і політичних подій [8], війна може виступати як джерело стресу, так і каталізатор мобілізації когнітивних, афективних, поведінкових та інших ресурсів обдарованості.

Обдаровані учні, які характеризуються винятковим інтелектуальним, творчим чи академічним потенціалом, часто демонструють підвищену чутливість до моральних та екзистенціальних проблем [9], на вищій щаблі рейтингу цінностей відносять цінності пізнання, саморозвитку [10], творчості, незалежності та самовідданості [11]. На думку дослідників, означені цінності, з одного боку, сприяють досягненню успіхів обдарованою дитиною, а з іншого – підтримуються стимулювальним розвивальним навчальним середовищем [12].

Повномасштабне російське вторгнення у 2022 р. стало визначальною травматичною подією з глибокими наслідками для розвитку дітей і молоді України. Дослідження вказують на різке зростання національної свідомості студентської молоді під час війни. Багато хто висловлює підвищену готовність

служити своїй країні та брати активну участь у громадському житті [13].

У період повномасштабної війни в Україні ціннісні орієнтації обдарованих учнів, імовірно, зазнають глибоких трансформацій. Якщо до війни ключовими для них залишалися цінності самореалізації, творчості, знань і особистісного зростання (причому їх ставили значимо вище цінностей здоров'я та безпеки) [14], то в умовах війни на передній план можуть виходити питання безпеки, виживання, взаємодопомоги та соціальної відповідальності. Цей зсув може зумовити не лише реакція на повномасштабну війну в Україні, а й загальносвітова тенденція переоцінки життєвих пріоритетів під впливом екстремальних подій [15].

На сьогодні майже відсутні ґрунтовні наукові дослідження, що висвітлюють особливості переживання травматичних подій, спричинених війною, обдарованими дітьми та молоддю. Так само недостатньо вивченими залишаються специфічні умови та чинники, які впливають на розвиток обдарованості в умовах воєнного часу. Водночас наукові теорії, підходи та концепції обдарованості засвідчують, що обдаровані є особливою категорією дітей. Обґрунтовані типові особливості обдарованих дітей впливають на особливості проживання ними травматичних подій, тобто через свої особистісні та когнітивні особливості обдаровані діти проживають зумовлені війною травматичні події інакше, ніж учнівський загал. Особистісні риси обдарованих дітей та притаманна їм особлива когнітивна складність створюють унікальний досвід та усвідомлення, які відрізняють їх від інших [16].

Метою пропонованої статті є дослідження структури (рейтингу) ціннісних орієнтацій обдарованих учнів та учнівського загалу до повномасштабної війни та під час неї.

У дослідженні взяли участь члени Малої академії наук (МАН) України – учасники III (фінального) етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт (експериментальна група) та ліцеїсти шкіл міста Києва та Київської області, які не мали досвіду науково-дослідної роботи (контрольна група).

Ми розглядали саме школярів – членів МАН України як учнів з ознаками інтелектуальної й академічної обдарованості, оскільки вже сам факт їхньої участі та виходу на останній етап Всеукраїнського конкурсу свідчить як про безперечну наявність здібностей, так і про зацікавленість у науково-дослідницькій діяльності. Така вмотивованість постає не менш важливою ознакою, ніж власне здібності. Окрім того, школярі – члени МАН України здебільшого є відмінниками навчання, що також є важливим критерієм, який не можна ігнорувати.

Мала академія наук України – заклад позашкільної освіти, що забезпечує організацію і координацію науково-дослідницької діяльності учнів.

Науково-дослідницька робота в МАН України організована за науковими відділеннями та секціями. Нині функціонує 64 секції у 12 наукових відділеннях майже за всіма напрямками природничих, гуманітарних і суспільних наук. На всіх етапах конкурсу – захисту МАН України беруть участь понад 100 тис. старшокласників, з яких до фіналу виходять близько 1200 найкращих. Також МАН України багато років поспіль успішно виконує загальнодержавні функції з пошуку, розвитку та підтримки обдарованих учнів шляхом активного їх залучення до масштабних науково-освітніх проєктів і заходів [17].

Дослідження проводилося за допомогою модифікованого Н. Бельською варіанта методики ціннісних орієнтацій М. Рокича [18]. Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича містить два блоки цінностей (термінальні та інструментальні). Респондентам пропонується проранжувати цінності в порядку значущості для себе. Оцінюється варіативність ціннісних орієнтацій особистості. Модифікація методики полягала в розширенні списку цінностей (від 18 до 25 термінальних, та від 18 до 27 інструментальних цінностей) та, для нівелювання суб'єктивізму в розумінні запропонованих конструктів, кожна цінність у стимульному матеріалі супроводжувалася поясненням (наприклад, «справжня дружба» – наявність відданих надійних друзів-однодумців; «пізнання» – можливість постійного розширення своєї освіти та світогляду, поглиблення знань, загальної культури, відкритість новому досвіду; «свобода» – як незалежність та самостійність в поведінці, вчинках, судженнях, рішеннях, у будь-якому виборі тощо). У цьому дослідженні розглядалися лише термінальні цінності.

Аналіз результатів дослідження проводився за допомогою методів порівняння середніх за допомогою критерію Краскала–Уолеса (перша частина дослідження) та *t*-критерію Стьюдента для незалежних вибірок (друга частина дослідження).

Як зазначалося вище, дослідження проводилося у два етапи. На *першому етапі* (2015 р.) проведено дослідження, метою якого була перевірка гіпотези:

– старшокласники з ознаками інтелектуально-академічної обдарованості мають систему ціннісних орієнтацій (ЦО), що достовірно відрізняється від контрольної групи.

На цьому етапі в дослідженні взяли участь 443 учні: 220 членів МАН України (учасників III етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт) та 243 старшокласники контрольної групи віком 13–17 років, які не мали досвіду науково-дослідної діяльності.

На *другому етапі* (2024 р.) було проведено дослідження, метою якого була перевірка гіпотези:

– структура (і рейтинг) ціннісних орієнтацій, яка притаманна підліткам до повномасштабної війни значно відрізняється від структури ЦО однолітків, які живуть за умов та під час повномасштабної війни.

У цій частині дослідження взяли участь 130 учнів експериментальної групи (учні – члени МАН України, учасники III заключного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт) віком 13–17 років.

Результати першого етапу дослідження (2015) представлено в *таблиці 1*. Дослідження ціннісних орієнтацій обдарованих учнів до повномасштабної війни [19] показало, що вони значно більше в порівнянні з учнівським загальом зорієнтовані на такі цінності, як:

– *вірність принципам, ідеалам, переконанням* (незалежно від обставин);

– *внутрішня гармонія* (упевненість у собі, внутрішній спокій, свобода від внутрішніх конфліктів, протиріч, сумнівів);

– *гармонія з навколишнім світом* (близькими, суспільством, природою, космосом, Всесвітом);

– *краса природи і мистецтва* (почуття прекрасного в природі та мистецтві, створення чогось красивого або його відображення);

– *патріотизм* (захист, зміцнення та розвиток національних особливостей, традицій і звичаїв свого народу, родини, роду);

– *саморозвиток* (робота над собою, постійне самовдосконалення – фізичне, духовне, моральне, професійне);

– *щастя та добробут інших людей* (боротьба за соціальну справедливість, права людини, рівні можливості для всіх, а також допомога слабким);

Вони також значно менше в порівнянні з учнівським загальом зорієнтовані на такі цінності, як:

– *особистий простір*;

– *влада* (досягнення високого соціального статусу, можливість розпоряджатися і контролювати матеріальні та соціальні ресурси в максимальному масштабі);

– *гедонізм* (життя, що присвячене особистому комфорту та різноманітним задоволенням, отримання насолоди, розваг; можливість приємного проведення часу, відпочинку та свободи від обов'язків);

– *дружба*;

– *матеріально забезпечене життя* (можливість постійно покращувати рівень достатку; наявність запасу вільних грошей і ресурсів загальом, багатство);

– *суспільне визнання* (авторитетність, референтність, повага і пошана з боку оточуючих; популярність, слава).

– *цікава робота*.

Це дає змогу досить впевнено стверджувати, що потенційно обдаровані учні демонструють вищу соціально-етичну зрілість, духовність, альтруїзм, моральну чуйність і прагнення до ідеалів краси й гармонії. У порівнянні з контрольною групою вони не поділяють цінностей гедонізму та кар'єризму, набагато меншою мірою мотивуються у своїй діяльності матеріальною винагородою та честолюбством (*табл. 1*).

Таблиця 1

**Рейтинги термінальних цінностей обдарованих учнів та учнівського загалу
(в усереднених рангах), 2015 р.**

Усереднений ранг	Обдаровані учні					Учнівський загал				
6,01–6,99	здоров'я ↑									
7,00–7,99						здоров'я ↓				
8,00–8,99						дружба ↑				
9,00–9,99	щасливе сімейне життя	любов	саморозвиток ↑	свобода	особи-ста без-пека	свобода		щасливе сімейне життя		
10,00–10,99	дружба ↓					любов		особиста безпека		саморозвиток ↓
11,00–11,99	життєва мудрість					цікава робота ↑				
12,01–12,99	внутрішня гармонія ↑			продуктивне життя (самореалізація)		життєва мудрість		продуктивне життя (самореалізація)		
13,01–13,99	цікава робота ↓					матеріально забезпечене життя ↑				
14,01–14,99	пізнання		творчість		яскраве нетривіальне життя	внутрішня гармонія ↓	особистий простір ↑		яскраве нетривіальне життя	пізнання
15,01–15,99	вірність принципам, ідеалам, переконанням ↑		гармонія з навколишнім світом ↑		щастя і благополуччя інших людей ↑	творчість		гедонізм↑		
16,01–16,99	громадська безпека		матеріально забезпечене життя ↓		яскраве нетривіальне життя	громадська безпека		суспільне визнання ↑		вірність принципам, ідеалам, переконанням ↓
17,01–17,99	особистий простір ↓		гедонізм↓		патріотизм↑	щастя і благополуччя інших людей ↓		гармонія з навколишнім світом ↓		
17,01–17,99	особистий простір ↓					гедонізм↓		патріотизм↑		
19,01–19,99										
20,01–20,99										
21,01–21,99	влада ↓					патріотизм↓				

Примітка. Порівняння ціннісних ієрархій проводилося за критерієм Краскала–Уолеса Перший стовпець – це ранг цінності за кожною вибіркою, отриманою шляхом усереднення. Жирним шрифтом виділено цінності, за якими отримано достовірно значущі відмінності між експериментальною та контрольною групами. Стрілочки вказують на приналежність цінності більш високому (↑) або більш низькому (↓) рівню відносно цієї цінності в іншій групі. Курсивом виділено цінності, що відображають статистичну тенденцію (рівень значущості $p = 0,05-0,1$).

Другий етап дослідження проводився у 2024 р. (травень–листопад) (табл. 2).

Для визначення наявності (відсутності) достовірних відмінностей між досліджу-

ваними вибірками було застосовано метод порівняння середніх значень двох незалежних вибірок (t -критерій Стьюдента) (табл. 3).

Таблиця 2

**Результати порівняння середніх значень у рейтингах термінальних цінностей 2015 р.
(«довоснна» вибірка, N = 443) та 2024 р. («воєнна» вибірка, N = 130)**

Ціннісні орієнтації	Вибірки	Середнє	Стд. відхилення	t -критерій Стьюдента	Рівень значущості
Безпека	2024	6,6154	6,99766	$t = -3,857$	$p = 0,000$
	2015	9,2935	6,95002		
Життєва мудрість	2024	11,2000	7,79823	$t = 0,249$	$p = 0,803$
	2015	11,035	6,43582		
Здоров'я	2024	5,7000	5,91890	$t = -0,128$	$p = 0,898$
	2015	5,7765	6,03138		
Цікава робота	2024	11,1154	5,81982	$t = -0,844$	$p = 0,399$
	2015	11,6388	6,33246		
Краса природи та мистецтва	2024	16,9615	7,08027	$t = 0,186$	$p = 0,852$
	2015	16,8465	5,91600		

продовження таблиці 2

Ціннісні орієнтації	Вибірки	Середнє	Стд. відхилення	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості
Любов	2024	9,0615	6,54117	t = 0,588	p = 0,557
	2015	8,6652	6,82207		
Матеріально забезпечене життя	2024	9,4692	6,59949	t = -6,430	p = 0,000
	2015	13,8894	6,97500		
Справжня дружба	2024	10,5231	6,18853	t = 3,488	p = 0,001
	2015	8,5418	5,54251		
Суспільна безпека	2024	13,9308	6,51556	t = -2,546	p = 0,011
	2015	15,5260	6,21203		
Суспільне визнання	2024	15,576	5,76660	t = -1,784	p = 0,075
	2015	16,6403	6,03200		
Пізнання	2024	12,8154	5,77187	t = -1,086	p = 0,278
	2015	13,4289	5,63170		
Щастя та благополуччя інших людей	2024	16,1923	6,34425	t = 0,610	p = 0,542
	2015	15,8036	6,39604		
Влада	2024	17,8154	6,29357	t = -1,783	p = 0,075
	2015	18,9774	6,59791		
Свобода	2024	8,8769	5,27392	t = 0,165	p = 0,869
	2015	8,7833	5,80630		
Щасливе сімейне життя	2024	11,3231	7,16496	t = 4,121	p = 0,000
	2015	8,1448	7,26822		
Творчість	2024	16,3923	5,83161	t = 3,162	p = 0,002
	2015	14,3009	6,84406		
Внутрішня гармонія	2024	12,1846	6,19800	t = -0,223	p = 0,824
	2015	12,3273	6,48206		
Саморозвиток	2024	11,1769	5,47647	t = 3,310	p = 0,001
	2015	9,3409	5,58633		
Активне, цілеспрямоване та продуктивне життя	2024	13,2923	5,96429	t = 2,645	p = 0,008
	2015	11,7381	5,86917		
Яскраве, нетривіальне життя	2024	15,8846	6,36199	t = 3,349	p = 0,002
	2015	13,7111	6,54760		
Гармонія з оточуючим світом	2024	17,1308	5,56343	t = 1,824	p = 0,069
	2015	15,9591	6,66977		
Задоволення своїх потреб	2024	13,5308	6,12428	t = -2,741	p = 0,006
	2015	15,1833	6,01965		
Особистий простір	2024	13,9000	6,47577	t = -0,868	p = 0,386
	2015	14,4424	6,19832		
Національні особливості, традиції та звичаї свого народу	2024	19,5538	6,43038	t = 1,075	p = 0,283
	2015	18,9140	5,82020		
Вірність принципам, ідеалам, переконанням	2024	14,6154	7,56408	t = -0,247	p = 0,805
	2015	14,7878	6,83285		
Узагальнені життєві орієнтації (ціннісні теми)					
Ціннісні теми	Вибірка	Mean	Std. Deviation	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості
Егоцентризм та самоствердження в кар'єрно-фінансовому плані	2024	10,8231	22,70385	t = -4,026	p = 0,000
	2015	22,7368	31,37231		
Творчість, продуктивна особистісна самореалізація, саморозвиток та самовдосконалення	2024	40,3923	32,49937	t = 3,666	p = 0,000
	2015	29,5656	28,69578		
Адаптація, особисте і родове самозбереження, задоволення соціально-емоційних потреб (любов, сім'я, реалізація себе у дітях)	2024	-52,3692	36,77169	t = 0,415	p = 0,678
	2015	-53,8519	32,13092		

Примітка: числові показники середніх значень пов'язані з рівнем активності теми у порядку: **чим нижчий показник, тим важливіше для суб'єкта тема (життєва цінність)**. Жирним шрифтом виділено достовірно значущі відмінності між вибірками.

Таблиця 3

Рейтинги термінальних цінностей учнів у 2015 та 2024 роках

Ранг	Цінності термінальні 2015 (N = 443)	Середнє	Стд. відхилення	Цінності термінальні 2024 (N = 130)	Середнє	Стд. відхилення
	Здоров'я	5,78	6,031	Здоров'я (фізичне та психічне здоров'я)	5,7000	5,91890
	Щасливе сімейне життя	8,14	7,268	Безпека (для себе та близьких)	6,6154	6,99766
	Справжня дружба	8,54	5,543	Свобода	8,8769	5,27392
	Любов	8,67	6,822	Любов	9,0615	6,54117
	Свобода	8,78	5,806	Матеріально забезпечене життя	9,4692	6,59949
	Безпека	9,29	6,950	Справжня дружба	10,5231	6,18853
	Саморозвиток	9,34	5,586	Цікава робота	11,1154	5,81982
	Життєва мудрість	11,03	6,436	Саморозвиток	11,1769	5,47647
	Цікава робота	11,64	6,332	Життєва мудрість	11,2000	7,79823
	Активне, цілеспрямоване та продуктивне життя	11,74	5,869	Щасливе сімейне життя	11,3231	7,16496
	Внутрішня гармонія	12,33	6,482	Внутрішня гармонія	12,1846	6,19800
	Пізнання	13,43	5,632	Пізнання	12,8154	5,77187
	Яскраве, нетривіальне життя	13,71	6,548	Активне, цілеспрямоване та продуктивне життя	13,2923	5,96429
	Матеріально забезпечене життя	13,89	6,975	Задоволення своїх потреб	13,5308	6,12428
	Творчість	14,30	6,844	Особистий простір	13,9000	6,47577
	Особистий простір	14,44	6,198	Суспільна безпека	13,9308	6,51556
	Вірність принципам, ідеалам, переконанням	14,79	6,833	Вірність принципам, ідеалам, переконанням	14,6154	7,56408
	Задоволення своїх потреб	15,18	6,020	Суспільне визнання	15,5769	5,76660
	Суспільна безпека	15,53	6,212	Яскраве, нетривіальне життя	15,8846	6,36199
	Щастя та благополуччя інших людей	15,80	6,396	Щастя та благополуччя інших людей	16,1923	6,34425
	Гармонія з оточуючим миром	15,96	6,670	Творчість	16,3923	5,83161
	Суспільне визнання	16,64	6,032	Краса природи та мистецтва	16,9615	7,08027
	Краса природи та мистецтва	16,85	5,916	Гармонія з оточуючим миром	17,1308	5,56343
	Національні особливості, традиції та звичаї свого народу	18,91	5,820	Влада	17,8154	6,29357
	Влада	18,98	6,598	Національні особливості, традиції та звичаї свого народу	19,5538	6,43038

З метою забезпечення більшої наочності та зручності для аналізу, результати компаративного дослідження були систематизовані та подані у вигляді *таблиці 4*.

Як засвідчують дані *таблиць*, достовірно зростає значущість таких термінальних цінностей, як:

– *безпека* (для себе та близьких – фізична, психологічна, інформаційна для себе та близьких),
– *суспільна безпека* (благополуччя та стабільна обстановка в суспільстві, країні, збереження миру між народами як умова благополуччя кожного);

– матеріально забезпечене життя (можливість постійно покращувати рівень достатку; наявність запасу вільних грошей і ресурсів взагалі, багатство);

– задоволення власних потреб (життя, присвячене особистому комфорту та всілякому задоволенню, отриманню насолоди, розваг, приємного проведення часу, відпочинку та свободи від обов'язків);

– суспільне визнання (авторитетність, повага та пошана з боку оточуючих, популярність, слава),

– влада (досягнення високого соціального статусу, можливість розпоряджатися та контролювати матеріальні та соціальні ресурси в максимальному масштабі).

– Водночас достовірно знизилася значущість таких термінальних цінностей, як:

– справжня дружба (наявність відданих і надійних друзів-однодумців);

– щасливе сімейне життя (батьки та я; я та моя майбутня власна сім'я);

– саморозвиток (робота над собою, постійне самовдосконалення – фізичне, духовне, моральне, професійне);

– активне, цілеспрямоване та продуктивне життя (результативність, досягнення всіх цілей; максимальне повне використання своїх можливостей, сил і здібностей; повна самореалізація у вибраному напрямі);

– яскраве, нетривіальне життя (життя, у якому багато вражень, змін, несподіванок, незвичайних подій і незвичайного досвіду);

– творчість (можливість як створювати нове в улюбленій справі, так і перетворювати світ загалом);

– гармонія з навколишнім світом (близькими, суспільством, природою, космосом, Всесвітом).

Таблиця 4

Рейтинги термінальних цінностей учнів до та під час повномасштабної війни (в усереднених рангах)

Ранг	Дослідження 2015 року (N = 443)				Дослідження 2024 року (N = 130)			
6	здоров'я				здоров'я			
7					безпека для себе та близьких ↑			
8								
9	щасливе сімейне життя↑	любов	свобода	справжня дружба↑	свобода			
10	безпека для себе та близьких ↓		саморозвиток ↑		любов		матеріально забезпечене життя↑	
11						справжня дружба↓		
12	цікава робота	активне, цілеспрямоване та продуктивне життя↑		життєва мудрість	цікава робота	щасливе сімейне життя↓	життєва мудрість	саморозвиток↓
13	внутрішня гармонія				пізнання		внутрішня гармонія	
14	пізнання	матеріально забезпечене життя↓↓	яскраве, нетривіальне життя↑		активне, цілеспрямоване та продуктивне життя↓	задоволення своїх потреб↑	особистий простір	суспільна безпека↑
15	особистий простір	творчість↑	вірність принципам, ідеалам, переконанням		вірність принципам, ідеалам, переконанням			
16	суспільна безпека↓	гармонія з оточуючим світом ↑	щастя та благополуччя інших людей	задоволення своїх потреб↓	суспільне визнання ↑		яскраве, нетривіальне життя↓	
17	суспільне визнання ↓		краса природи та мистецтва		щастя та благополуччя інших людей	творчість↓		краса природи та мистецтва
18					гармонія з оточуючим світом↓		влада↑	
19	національні особливості, традиції та звичаї свого народу		влада↓					
20					національні особливості, традиції та звичаї свого народу↓			

На *рисунку 1* представлено порівняльний аналіз середніх значень у рейтингах достовірно значущих відмінностей у двох вибірках обдарованих учнів: 2015 року (довоєнний період) та

2024 року (період під час війни). Візуалізація дає змогу наочно простежити зниження значущості деяких цінностей (зокрема, «Сімейне щастя», «Справжня дружба», «Гармонія з оточуючим

світом». «Яскраве, нетривіальне життя»). Отримані дані можуть свідчити про трансформацію ціннісних орієнтацій обдарованих підлітків в

умовах воєнного часу, що може відображати зміну життєвих пріоритетів і стратегії адаптації в умовах кризи.

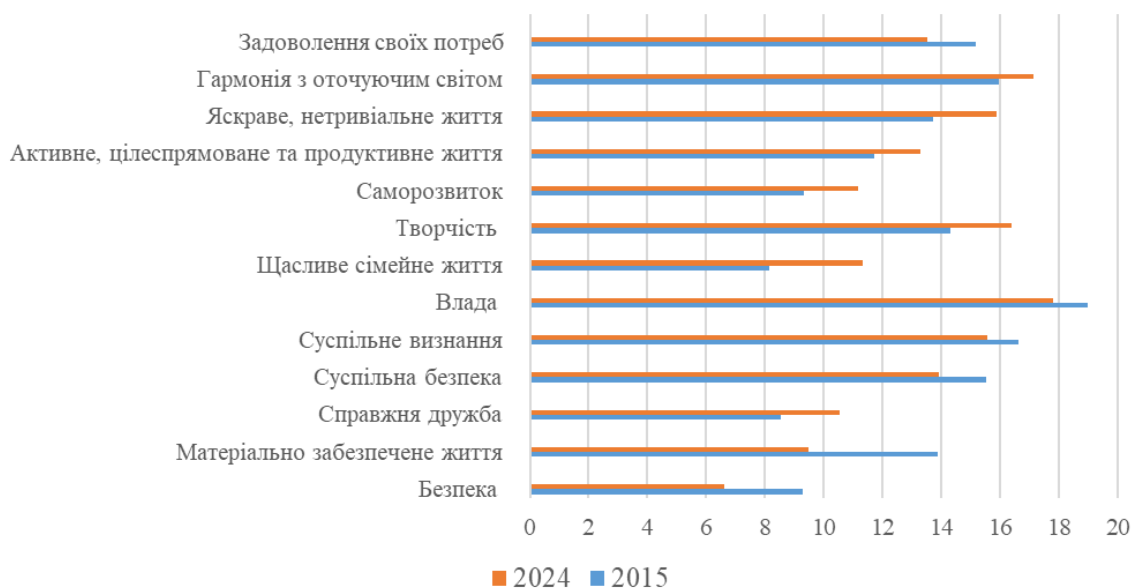

Рис. 1. Порівняння середніх значень у рейтингах найбільш значущих відмінностей термінальних цінностей обдарованих учнів до повномасштабної війни (2015 р.) та під час повномасштабної війни (2024 р.)

Як видно з таблиці 3 та рисунку 1, у порівнянні з дослідженням 2015 р. у 2024 р. практично не змінився статус таких цінностей (представлено в міру зменшення значущості цінності в рейтингу): здоров'я; любов; свобода; цікава робота; життєва мудрість; пізнання; внутрішня гармонія; особистий простір; вірність принципам, ідеалам, переконанням; щастя та благополуччя інших людей; краса природи та мистецтва; національні особливості, традиції та звичаї свого народу (батьківщини, роду), їх захист, зміцнення та розвиток.

Порівняння результатів «довоєнного» та «воєнного» досліджень, узагальнених у тематичні ціннісні групи-фактори, що представлені вище у таблиці 2 (а саме: «Егоцентризм та самоствердження в кар'єро-фінансовому плані»; «Творчість, продуктивна особистісна самореалізація, саморозвиток та самовдосконалення» та «Адаптація, особисте і родове самозбереження, задоволення соціально-емоційних потреб»), показало достовірні відмінності у двох із трьох груп, а саме: діти з вибірки 2024 р. більшою мірою, ніж їхні однолітки з довоєнної вибірки, зорієнтовані на цінності безпеки, егоцентризму, гедонізму, самоствердження та досягнення успішності в кар'єро-фінансовому аспекті життя. Вони значно меншою мірою зорієнтовані на цінності творчості, продуктивної особистісної самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення.

Таким чином, результати дослідження свідчать про зміни в пріоритетах цінностей обдарованих учнів у період війни. Відмічається тенденція підвищення значущості цінностей безпеки – безпека для

себе та близьких стала однією з головних цінностей, що відображає прагнення до фізичної, психологічної та інформаційної стабільності. Війна створила умови, у яких базова потреба в безпеці набула критичного значення. Суспільна безпека також отримала високий пріоритет – учні сприймають стабільність у суспільстві як основу власного благополуччя, що свідчить про їхню соціальну свідомість і занепокоєння глобальними проблемами.

Зміни в системі ціннісних орієнтацій відображають пристосування обдарованих учнів до умов війни, демонструючи посилення прагматичних і базових цінностей, що забезпечують виживання та стабільність, на тлі зменшення значущості соціально-емоційних і творчих пріоритетів. Однак варто зважати, що «воєнний фактор» не є єдиним безумовним фактором та предиктором змін у структурі ціннісних орієнтацій кого-небудь. Тому нижче буде наведено лише ті причини суттєвих змін, які, ймовірно, пов'язані саме з війною.

Частина отриманих результатів логічно та психологічно відповідає реаліям, у яких зараз живе український підліток. Так, природним є підвищення ціннісного статусу особистої та суспільної безпеки в умовах війни, тобто регулярних ракетних обстрілів, імовірності раптової загибелі, необхідності дотримання заходів безпеки для фізичного виживання тощо. Різне підвищення значущості цінності «Матеріально забезпечене життя» може бути пов'язаний із вимушеним переїздом, втратою майна (житла), необхідністю розв'язання багатьох побутових, матеріальних, фінансових проблем, дефіцитом

ресурсів, що обмежує задоволення широкого спектра потреб в умовах повномасштабної війни. У дослідженні Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України зазначено, що: «воєнні дії, які відбулися в період першого року повномасштабної війни і тривають донині, призвели до: загибелі та травмування мирного населення; втрати майна та фінансових активів; знищення житлових будинків, соціальних об'єктів, транспортної інфраструктури та систем зв'язку і комунікацій; загального економічного спаду внаслідок закриття або фізичного знищення підприємств, звуження діяльності бізнесу та зростання безробіття через втрату виробничих потужностей і розрив економічних зв'язків; зниження реальних доходів і зростання цін на товари та послуги; ускладнення забезпечення населення критично необхідними послугами та обмеження доступу до базових соціальних послуг; погіршення стану навколишнього природного середовища тощо. Війна змінила практично всі аспекти життя людей – ринок праці, інфраструктуру населених пунктів, систему охорони здоров'я, сферу освіти, перетворивши деякі з розвинених міст України на безлюдні території, знищивши унікальну екосистему та завдавши непоправної шкоди довкіллю на багато десятиліть вперед» [20].

За таких умов у підлітково-молодіжному середовищі очікувано зростає значущість гедоністичної тематики: невизначеність подій завтрашнього дня, відсутність упевненості в реальності, стратегічних цілей і довгострокових перспектив. Це спрямовує фокус уваги на те, що важливо тут і зараз. Сказане є актуальним саме для молодшої людини, особливо якщо її особиста безпека та забезпечення всім необхідним цілком залежать від дорослих і суспільства загалом, що знімає з неї особисту відповідальність, – це цілком логічний наслідок.

Зростання значущості корелюючих між собою цінностей «Суспільне визнання» та «Влада» також, можливо, є своєрідним відображенням дефіциту почуття базової безпеки й розуміння хиткості та можливої втрати матеріально-фінансового добробуту в будь-який момент. Високий соціальний статус, можливість розпоряджатися та контролювати матеріальні та соціальні ресурси в максимальному масштабі, що асоціюються з цими цінностями, на підсвідомому рівні можуть сприйматися як «подушка безпеки», тобто фактори, що запобігають або компенсують фрустрацію базових потреб.

Під час трактування результатів дослідження варто враховувати, що специфіка рейтингової оцінки в цьому випадку не дає змогу присвоювати більш ніж один ранг кожній цінності. Обираючи певну цінність як пріоритетну, суб'єкт змушений «пожертвувати» іншою цінністю. Таким чином, ті цінності, які у вибірці 2024 р. отримали значно нижчий статус у порівнянні з 2015 р. (справжня дружба; щасливе сімейне життя; саморозвиток; активне, цілеспрямоване та продуктивне життя;

яскраве, нетривіальне життя; творчість; гармонія з навколишнім світом), стали своєрідними «жертвоними фігурами».

Таким чином, перебування підлітка в умовах війни та пов'язаних із нею загроз для життя, принаймні тимчасово, а можливо, і назавжди, певною мірою деактуалізує його потребу в особистісній, творчій та духовній самореалізації. Це уповільнює або спотворює процес «руху» до особистісної зрілості та досягнення екзистенційної сутності людського буття.

Дослідження дозволило виявити зміни в структурі ціннісних орієнтацій обдарованої учнівської молоді України, що відбулися внаслідок повномасштабної війни. Порівняльний аналіз даних 2015 р. («довоєнна» вибірка) та 2024 р. («воєнна» вибірка) засвідчив значущі відмінності в ієрархії термінальних цінностей, що може бути наслідком втрати відчуття стабільності, впевненості в завтрашньому дні та переосмислення молоддю досяжності задекларованих цінностей в умовах затяжної війни.

Водночас низка цінностей, що пов'язані з особистісною реалізацією та естетичним самовираженням (зокрема «Внутрішня гармонія», «Краса природи і мистецтва», «Цікава робота», «Життєва мудрість») зберегли свій пріоритет, що може свідчити про пошук підлітками внутрішніх джерел стабільності, сенсу та самозбереження через інтелектуальну діяльність, естетичну чутливість і пізнання.

Таким чином, отримані результати підтвердили гіпотезу про те, що структура і зміст ціннісних орієнтацій обдарованої учнівської молоді зазнає трансформацій під впливом соціокультурних чинників, зокрема умов повномасштабної війни. Зміни в системі цінностей свідчать про адаптивні стратегії реагування обдарованих старшокласників на нові виклики, що постають перед ними в кризовій реальності. Ці результати доцільно враховувати під час розроблення програм психолого-педагогічного супроводу обдарованої молоді, що спрямовані на підтримку їх психологічної стійкості та ціннісного самовизначення. Дослідження підкреслює важливість забезпечення обдарованих учнів стабільним середовищем, яке сприяє відчуттю захищеності, створення програм для відновлення соціальних зв'язків і комунікації серед однолітків, розвиток адаптивних навичок (управління стресом, саморегуляції) – для збереження високої мотивації до навчання та саморозвитку. Перспективним є аналіз психологічних ресурсів розвитку обдарованості учнів ліцею задля конкретизації особистісних якостей, які сприяють формуванню такої структури ціннісних орієнтацій, що забезпечує здатність конструктивно і творчо адаптуватися до травматичних умов.

Використані літературні джерела

1. Bardi A., Goodwin R. The dual route to value change: Individual processes and cultural moderators. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2011. Vol. 42, No. 2. P. 271–287. DOI: 10.1177/0022022110396916.

2. Sheldon K. M. Positive value change during college: Normative trends and individual differences. *Journal of Research in Personality*. 2005. Vol. 39, No. 2. P. 209–223. DOI: 10.1016/j.jrp.2004.02.002.

3. Janoff-Bulman R. Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social Cognition*. 1989. Vol. 7, No. 2. P. 117–131. DOI: 10.1521/soco.1989.7.2.113.

4. Daniel E., Fortuna K., Thrun S. K., Cioban S., Knafo A. Brief report: early adolescents' value development at war time. *Journal of Adolescence*. 2013. Vol. 36, No. 4. P. 651–655. DOI: 10.1016/j.adolescence.2013.03.009.

5. Town S., Weber J., Nagy N. Changes in business students' value orientations after the COVID-19 outbreak: An exploration. *Business and Society Review*. 2022. Vol. 127, Suppl. 1. P. 253–282. DOI: 10.1111/basr.12257.

6. Xie J. Q. [et al.]. The mediating role of personal values between COVID-19-related posttraumatic growth and life satisfaction among Chinese college students: A two-wave longitudinal study. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. Article ID 926375. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.926375.

7. Maercker A., Hecker T. Broadening perspectives on trauma and recovery: A socio-interpersonal view of PTSD. *European Journal of Psychotraumatology*. 2016. Vol. 7. Article ID 29303. DOI: 10.3402/ejpt.v7.29303.

8. Mallatt-Grow C. S. The trauma of the gifted child: A dissertation for the faculty of the Chicago School of Professional Psychology. 2019. Retrieved from: https://www.acornandanchor.com/files/ugd/084b24_159c514017a74cea8b3dc230866ebb1b.pdf.

9. Wirthwein L., Bergold S., Preckel F., Steinmayr R. Personality and school functioning of intellectually gifted and nongifted adolescents: Self-perceptions and parents' assessments. *Learning and Individual Differences*. 2019. Vol. 73. P. 16–29. DOI: 10.1016/j.lindif.2019.04.003.

10. Ben-Ellyahu A., Linnenbrink-Garcia L., Putallaz M. The intertwined nature of adolescents' social and academic lives. *Journal of Advanced Academics*. 2017. Vol. 28, No. 1. P. 66–93. DOI: 10.1177/1932202x16685307.

11. Sekowski A., Łubianka B. Education of gifted students – an axiological perspective. *Gifted Education International*. 2013. Vol. 30, No. 1. P. 58–73. DOI: 10.1177/0261429413480423.

12. Siekańska M. Zadowolenie z pracy zawodowej osób wybitnie zdolnych. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2005. 271 s.

13. Klymenko O., Chepak V., Chepurko G. Value orientations of youth students: Transformation of national identity and consciousness in the conditions of war. *Filosofija. Sociologija*. 2023. Vol. 34, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.6001/fil-soc.2023.34.4.6>.

14. Бельська Н. А., Мельник М. Ю. Ціннісні орієнтації старшокласників з ознаками інтелектуально-академічної обдарованості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2021. № 3 (82). С. 88–99. DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-3\(82\)-88-99](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-3(82)-88-99).

15. Неприцька Т. І. Формування ціннісних орієнтацій в суспільстві в умовах війни: реалії України. *Політичне життя*. 2022. № 3. С. 93–97. DOI: 10.31558/2519-2949.2022.3.11.

16. Silverman L. K. The moral sensitivity of gifted children and the evolution of society. *Roeper Review*. 1994. Vol. 17, No. 2. P. 110–116. DOI: <https://doi.org/10.1080/02783199409553636>.

17. Міністерство освіти і науки України. Національний центр «Мала академія наук України». URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/pozashkilna-osvita/derzhavni-tsentr-pozashkilnoi-osviti/natsionalniy-tsentr-mala-akademiya-nauk-ukraini-man>.

18. Мельник М. Ю., Бельська Н. А. Психологічна діагностика обдарованості учнів: методичні рекомендації. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. 246 с. DOI: <https://doi.org/10.35668/978-617-7734-39-9>.

19. Бельська Н., Мельник М., Поліхун Н., Постова К. Психологічна діагностика інтелектуально обдарованих старшокласників: методичний посібник. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. 142 с.

20. Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., Крикун О. І. та ін. Якість життя населення України та перші наслідки війни. Київ, 2023. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Монографія_якість.pdf.

References

1. Bardi, A., & Goodwin, R. (2011). The dual route to value change: Individual processes and cultural moderators. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(2), 271–287. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022110396916>.

2. Sheldon, K. M. (2005). Positive value change during college: Normative trends and individual differences. *Journal of Research in Personality*, 39(2), 209–223. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2004.02.002>.

3. Janoff-Bulman, R. (1989). Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social Cognition*, 7(2), 117–131. DOI: <https://doi.org/10.1521/soco.1989.7.2.113>.

4. Daniel, E., Fortuna, K., Thrun, S. K., Cioban, S., & Knafo, A. (2013). Brief report: Early adolescents' value development at war time. *Journal of Adolescence*, 36(4), 651–655. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.03.009>.

5. Town, S., Weber, J., & Nagy, N. (2022). Changes in business students' value orientations after the COVID-19 outbreak: An exploration. *Business and Society Review*, 127(S1), 253–282. DOI: <https://doi.org/10.1111/basr.12257>.

6. Xie, J. Q., et al. (2022). The mediating role of personal values between COVID-19-related posttraumatic growth and life satisfaction among Chinese college students: A two-wave longitudinal study. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 926375. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.926375>.

7. Maercker, A., & Hecker, T. (2016). Broadening perspectives on trauma and recovery: A socio-interpersonal view of PTSD. *European Journal of Psychotraumatology*, 7, Article 29303. DOI: <https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.29303>.

8. Mallatt-Grow, C. S. (2019). The trauma of the gifted child: A dissertation for the faculty of the Chicago School of Professional Psychology. https://www.acornandanchor.com/files/ugd/084b24_159c514017a74cea8b3dc230866ebb1b.pdf.

9. Wirthwein, L., Bergold, S., Preckel, F., & Steinmayr, R. (2019). Personality and school functioning of intellectually

gifted and nongifted adolescents: Self-perceptions and parents' assessments. *Learning and Individual Differences*, 73, 16-29. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2019.04.003>.

10. Ben-Eliyahu, A., Linnenbrink-Garcia, L., & Putallaz, M. (2017). The intertwined nature of adolescents' social and academic lives. *Journal of Advanced Academics*, 28(1), 66-93. DOI: <https://doi.org/10.1177/1932202x16685307>.

11. Sekowski, A., & Łubianka, B. (2013). Education of gifted students - An axiological perspective. *Gifted Education International*, 30(1), 58-73. DOI: <https://doi.org/10.1177/0261429413480423>.

12. Siekańska, M. (2005). *Zadowolenie z pracy zawodowej osób wybitnie zdolnych*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

13. Klymenko, O., Chepak, V., & Chepurko, G. (2023). Value orientations of youth students: Transformation of national identity and consciousness in the conditions of war. *Filosofija. Sociologija*, 34(4). DOI: <https://doi.org/10.6001/fil-soc.2023.34.4.6>.

14. Belska, N. A., & Melnyk, M. Yu. (2021). Tsinnisni oriiientatsii starshoklasnykiv z oznakamy intelektualno-akademichnoi obdarovanosti [Value orientations of high school students with signs of intellectual and academic giftedness]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and development of a gifted personality*, 3(82), 88-99. DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-3\(82\)-88-99](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-3(82)-88-99) [in Ukrainian].

15. Neprytska, T. I. (2022). Formuvannia tsinnisnykh oriiientatsii v suspilstvi v umovakh viiny: Realii Ukrainy [Formation of value orientations in society under conditions of war: Realities of Ukraine]. *Politychne zhyttia – Political life*, 3, 93-97. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.11> [in Ukrainian].

16. Silverman, L. K. (1994). The moral sensitivity of gifted children and the evolution of society. *Roeper Review*, 17(2), 110-116. DOI: <https://doi.org/10.1080/02783199409553636>

17. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (n.d.). Natsionalnyi tsentr «Mala akademiia nauk Ukrainy» [National Center «Minor Academy of Sciences of Ukraine»]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita-2/pozashkilna-osvita/derzhavni-tsentri-pozashkilnoi-osviti/natsionalnyi-tsentri-mala-akademiya-nauk-ukraini-man> [in Ukrainian].

18. Melnyk, M. Yu., & Belska, N. A. (2023). Psykholohichna diahnozyka obdarovanosti uchniv [Psychological assessment of gifted students]. Kyiv. 246 p. DOI: <https://doi.org/10.35668/978-617-7734-39-9> [in Ukrainian].

19. Belska, N., Melnyk, M., Polikhun, N., & Postova, K. (2018). Psykholohichna diahnozyka intelektualno obdarovanykh starshoklasnykiv [Psychological assessment of intellectually gifted high school students]. Kyiv. 142 p. [in Ukrainian].

20. Cherenko, L. M., Poliakova, S. V., Shyshkin, V. S., Reut, A. H., Krykun, O. I., Kohatko, Yu. L., Zaiats, V. S., &

Klymenko, Yu. A. (2023). Yakist zhyttia naselennia Ukrainy ta pershi naslidky viiny [Quality of life of the Ukrainian population and the first consequences of the war]. Kyiv. Retrieved from https://idss.org.ua/arhiv/Monohrafia_yakist.pdf [in Ukrainian].

Belska Nataliia, Senior Researcher, Department of Giftedness Diagnostics of the Institute of Gifted Child of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Melnyk Maryna, Candidate in Pedagogical Science, Head of the Department of Giftedness Diagnostics of the Institute of Gifted Child of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

VALUE ORIENTATIONS OF GIFTED UKRAINIAN STUDENTS BEFORE AND DURING THE FULL-SCALE WAR

Summary.

This article presents the results of a comparative empirical study on the value orientations of intellectually and academically gifted high school students in Ukraine before and during the full-scale war that began in 2022. The research aimed to identify structural changes in the hierarchy of terminal values under the influence of traumatic socio-political circumstances. The study was conducted in two stages (2015 and 2024) and involved students affiliated with the Minor Academy of Sciences of Ukraine as the experimental group, and general high school students as the control group. The modified version of M. Rokeach's Value Survey, adapted by N. Belska, was employed, focusing on terminal values.

The findings reveal significant shifts in the value systems of gifted students under the conditions of war. In 2024, values related to personal and social security, material well-being, and public recognition were ranked significantly higher compared to the pre-war period. At the same time, values traditionally associated with self-actualization and creativity – such as true friendship, personal development, artistic expression, and harmony with the world – lost priority. These changes reflect an adaptive response to existential threats and uncertainty caused by the war, including loss, forced migration, economic instability, and constant danger.

The study highlights that gifted adolescents, characterized by increased moral sensitivity and cognitive complexity, experience traumatic events differently than their peers. Their value shifts may represent both protective mechanisms and the internal restructuring of personal priorities in crisis conditions. The results emphasize the need for targeted psychological and educational support programs that promote resilience and value-based self-determination among gifted youth in times of prolonged social stress.

Keywords: value orientations; giftedness; adolescents; full-scale war; psychological adaptation; terminal values; traumatic experience.